

*Obraz
i
żywioły*

Obraz i żywoty

*Materiały z Konferencji „Obraz i żywoty”
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
11-12 października 2006*

*Redakcja
Małgorzata Urszula Mazurczak
Małgorzata Żak*

13827

Wydawnictwo KUL
Lublin 2007

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne Rektora KUL (STANISŁAW WILK SDB)	9
Wprowadzenie (MAŁGORZATA URSZULA MAZURCZAK)	11
STANISŁAW ZIĘBA: Człowiek syntezą czterech żywiołów	13
Man as a synthesis of the four elements	19
Ks. STANISŁAW KOBIELUS: Żywioł wody jako szata zasłaniająca nagość Chrystusa w przedstawieniach Chrztu w Jordanie	21
The element of water as a robe covering Christ's nakedness in depictions of His baptism in the Jordan	33
TERESA PASZKOWSKA: Żywioły jako środek wyrazu dla doświadczeń duchowych (studium teologiczno-duchowościowe)	35
Les éléments de la nature comme expression de l'expérience religieuse	52
WANDA BAJOR: Immanencja czy transcendencja człowieka wobec żywiołów. Starożytność i średniowiecze	53
Immanenz oder Transzendenz des Menschen gegenüber den Elementen. Antike und Mittelalter	64
ZOFIA CIEĆKIEWICZ: Liczba cztery, czyli cztery żywioły	67
Number four – a symbol of four elements	77
ARKADIUSZ ADAMCZUK: Potop w ilustracji biblijnej od XV do XVIII wieku	79
Deluge in biblical illustrations XV-XVIII	86
GRAŻYNA KOBRZENIECKA-SIKORSKA: Światło w ikonie jako źródło Bożej energii	89
Light in the icon as the source of Divine energy	109
MARIA MAŚLANKA-SORO: Charakter, symbolika i funkcja żywiołów w <i>Boskiej Komедii</i> Dantego	111
Le forze naturali, la loro funzione e dimensione simbolica nella <i>Divina Commedia</i> di Dante	128

KAROLINA TARGOSZ: Cztery żywioły w scenografii barokowej na przykładzie teatru operowego Władysława IV (1628-1648)	133
The four elements in the Baroque theatre after example of the King Władysław IV opera (1628-1648)	142
MAREK JAKUBÓW: Piękne żywioły. Postrzeganie zjawisk naturalnych w niemieckojęzycznej literaturze XIX wieku	143
Schöne Elemente. Die Wahrnehmung der Naturelemente in der deutschsprachigen Literatur des 19. Jahrhunderts	152
MAŁGORZATA MATECKA: Żywioły wodne w twórczości Nikołaja Rimskiego-Korsakowa	155
Водяные стихии в творчестве Николая Римского-Корсакова . . .	170
PAWEŁ MATYASZEWSKI: Żywioł krwi, czyli mistyka wojny według Josepha de Maistre'a	173
L'élément du sang ou la mystique de la guerre selon Joseph de Maistre	184
ADAM KUNYSZ: Żywioł wody i jego funkcje w powieściach Virginii Woolf <i>Do latarni morskiej i Krainie wód</i> Grahama Swifta	187
The element of water and its functions in V. Woolf's <i>To the Lighthouse</i> and G. Swift's <i>Waterland</i>	195
MAŁGORZATA URSZULA MAZURCZAK: Skały i kamienie w niderlandzkich krajobrazach malarskich XV-XVI wieku. Figury symboliczne czy odwzorowania tego co realne?	197
Stone, rock in the XVth century painting. Realism or a symbolic figure of a stone, rock in the landscape of table Netherlandic painting	214
KRYSTYNA MOISAN-JABŁOŃSKA: Obecność czterech żywiołów w polskiej sztuce XVII wieku	215
La présence des quatre éléments dans l'art polonais du XVII ^e siècle	230
MAŁGORZATA ŻAK: Prezentacja żywiołu ziemi i wody na wybranych przykładach ogrodów w sztuce średniowiecznej	233
The element of earth and water in pictorial Medieval gardens . . .	261
MAŁGORZATA MILECKA: Znaczenie wody w działalności ojców cystersów w Polsce	263
The significance of water in the activities of the cistercians in Poland	274
ZBIGNIEW BORKOWSKI: Żywioły jako siły kreujące krajobrazy	277
Elements as strengths creating landscapes	295

MAREK KAMOLA, ANDRZEJ TYRAWSKI: Las a cztery żywioły	297
Forests and elements	303
MONIKA JANKIEWICZ-BRZOSTOWSKA: Wybrane średniowieczne wyobrażenia związane z żywiołem powietrza	305
Selected mediaeval concepts regarding the element of air	319
Ks. WOJCIECH ZDON: Żywioł narzędziem w ręku Boga. Wizje potopu w obrazach olejnych J.M.W. Turnera	321
Die Elemente als Werkzeug in Gottes Hand Visionen der Sintflut in den Ölbildern von J.M.W. Turner	327
BOŻENA NOWORYTA-KUKLIŃSKA: Znaki na niebie w scenach misterium paschy gdańskiego retabulum Mistrza Michała	329
Die Zeichen am Himmel in den Szenen des Paschamysteriums des Danziger Retabels von Meister Michael	336
SEWERYN ADAM KUTER: Żywiołowość włoskich obrazów <i>Zaślubin Maryi z Józefem</i> (XIV-XVI w.) – wpływ obyczajowości na sztukę sakralną	339
Die Grundzüge der italienischen Bilder der <i>Vermählung Mariae mit Joseph</i> des 14.-16. Jahrhunderts unter der Berücksichtigung des Einflusses des Brauchtums auf die sakrale Kunst	350
BEATA PURC-STĘPNIAK: Woda śmierci – woda życia. Moc i potęga wody w malarstwie europejskim od XV do XVII wieku	353
Water of death – Water of life. The power and force of water in european painting of XV-XVII century	372
MARIAN KUTZNER: Rzeczywistość rzeki i jej imaginacyjne obrazy artystyczne	375
Reality of the river and its imagining	390

SŁOWO WSTĘPNE REKTORA KUL

Szanowni Państwo!

Z ogromną radością i bardzo serdecznie witam wszystkich przybyłych na – zorganizowaną przez Katedrę Historii Sztuki Średniowiecznej – już trzecią z kolei, ogólnopolską konferencję naukową z serii *Obraz i...* Jako rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II czuję się ogromnie zaszczycony tym, że w murach naszej Alma Mater mogę przywitać tak dostojne Grono znakomitych uczonych i badaczy, których dokonania i sława przekroczyły granice Polski. Wasza obecność, Szanowni Państwo, upoważnia do stwierdzenia, że rozpoczynająca się sesja to początek wspaniałej uczy duchowej i fascynującej przygody naukowej.

Jako przedmiot refleksji organizatorzy tej interdyscyplinarnej konferencji zaproponowali nam przebogate i wieloaspektowe zagadnienie: „Obraz i żywioly”. Zapraszają nas do przyjrzenia się: żywiolom jako realnym siłom przyrody, które w jakimś sensie kształtują nas i otaczają nas środowisko; żywiolom kreującym i rozbudzającym wyobraźnię literacką i plastyczną, w których centrum zawsze znajduje się człowiek; żywiolom i ich bogatej symbolice w przekazach biblijnych, mających wielorakie odniesienia do życia religijnego człowieka.

Patrząc na żywioly przez pryzmat Biblii, można dojść do interesujących wniosków. Każdy z żywiolów użyty jest zarówno w znaczeniu błogosławieństwa, jak i sądu. Bóg w różny sposób przejawia się w czterech żywiolach, bo one są po prostu elementami Jego stworzenia. Motyw ognia, na przykład, to sposób objawiania się Boga i Jego woli (krzak gorzący, słup ognia prowadzący naród wybrany, ogniste języki). Nie jest on tylko karą za grzechy, ale też sposobem oczyszczenia. Woda – z jednej strony jako symbol kary, a z drugiej symbol oczyszczenia, obmycia z grzechu, zmartwychwstania.

W relacjach Bóg – człowiek – natura wiele ma do powiedzenia teologia ekologiczna i zasady ekoetyczne. W starożytności biblijnej żywioly natury należało poskramiać, co jednak nie było równoznaczne z ich niszczeniem ani nie uzasadniało antytetycznego stosunku między człowiekiem a naturą. Każde naruszenie normalnego biegu natury uważano nie tylko za ingerencję w prawa boskie, lecz także za zamach na włas-

ne otoczenie. Walka z nieprzyjawnymi, zagrażającymi człowiekowi siłami natury zmierzała do tego, by ograniczyć jej złowieszcze skutki, by je podporządkować człowiekowi, zmusić do służby mu. „Pan, tak utwierdził świat, że się nie zachwieje” (Ps 9, 1). Bóg ustalił jego prawa, które przenikają wszystko, co stworzone, i określają jego działanie. On ustalił granicę dla natury, dla jej złowieszczych żywiołów (Hi 38, 10-11), ale także dla poczynań ludzkich. To zaś oznacza partnerstwo człowieka z naturą, a nie bezwzględne wykonywanie swego autorytetu. Jako ciekawostkę można traktować fakt wycięcia przez mieszkańców Wyspy Wielkanocnej wszystkich drzew w celach rytualnych, co spowodowało pierwszą katastrofę ekologiczną w dziejach. Ponoć to samo zrobili starożytni Majowie – ogołocając z drzew półwysep Jukatan i potęgując jeszcze skutki i tak fatalnej suszy. Do pierwszego skażenia wody pitnej przyczynili się Rzymianie, wytwarzając rury z ołowiu.

Św. Piotr w swym liście przestrzega wiernych, pisząc: „A dzień Pański nadejdzie jak złodziej; wtedy niebiosa z trzaskiem przeminą, a żywioły rozpalone stopnieją, ziemia i dzieła ludzkie na niej spłoną. Skoro to wszystko ma ulec zagładzie, jakimiż powinniście być wy w świętym postępowaniu i w pobożności. Jeżeli oczekujecie i pragniecie gorąco nastania dnia Bożego, z powodu którego niebiosa w ogniu stopnieją i rozpalone żywioły rozplyną się? Ale my oczekujemy, według obietnicy nowych niebios i nowej ziemi, w których mieszka sprawiedliwość. Przeto, umiłowani, oczekując tego starajcie się, abyście znaleźni zostali przed nim bez skazy i bez nagany, w pokoju” (2 P 3, 10-12). Sto lat temu ten fragment był używany jako dowód, że Biblia nie może być natchniona przez Boga, ponieważ „Jak wielki pożar musiałby wybuchnąć, by spalić cały świat? Głupi rybak!” Dzisiaj wiemy, że reakcja atomowa może stopić podstawowe elementy budulcowe materii. Greckie słowo „stopnieją” dosłownie oznacza rozszczepienie. To jest wyrażenie z fizyki atomowej napisane przez rybaka!

Szanowni Państwo!

Człowiek potrzebuje kontaktu z żywiołami. Tematykę żywiołów możemy odnaleźć w każdej kulturze i we wszystkich jej sferach. Zapraszam zatem do wspólnego śledzenia przejawów żywiołów – w jedności natury, w sztuce i w kulturze. Przewodnikami będą nasi znakomici goście, których pragnę teraz gorąco i bardzo serdecznie przywitać.

Stanisław Wilk SDB

WPROWADZENIE

Książka *Obraz i żywioły* zawiera materiały z konferencji „Obraz i żywioły”¹ zorganizowanej przez Katedrę Historii Sztuki Średniowiecznej Powszechnej w ramach programu mającego charakter badań interdyscyplinarnych, ukazujących plastykę wśród innych sztuk i dyscyplin naukowych. W ten sposób sztuka, znajdując swoje dopełnienie, pozwala na szerszy horyzont rozumienia wybranych pojęć i fenomenów kulturowych. Niniejsza książka jest trzecim tomem serii „Obraz i...” Dwa poprzednie tomy – *Obraz i kultura* (2002) oraz *Obraz i przyroda* (2005) – określiły, jak dalece w wyobrazeniach plastycznych mogą być odnajdywane związki z różnymi rodzajami sztuki: literaturą, teatrem, muzyką, a także z naukami: teologiczno-filozoficznymi, przyrodniczymi. Interdyscyplinarne spotkania, które koncentrują uwagę badaczy na jednym zagadnieniu w wymiarze religijnym lub przyrody, pozwalają poznać bogactwo jego wizualizacji, jak i ich rozumienia w kontekstach naukowych, mimo różnych środków przekazu oraz różnych metod badawczych. Sztuka analizowana w związku z innymi dyscyplinami eksponuje klarowniej własny topos obrazowania: zbliża się do wiedzy bądź oddala się od niej na rzecz czystej wyobraźni.

Ten tom rozważań zainspirowała konferencja „Obraz i przyroda”, która ujawniła różnorodność obrazu i funkcji przyrody w sztuce, kulturze oraz współczesnej nauce. Przyroda objawiała się jako natura ucząca piękna świata, przybliżała piękno Boga, dobro, była siłą współuczestniczącą w różnorodnych działaniach człowieka. Żywioły natomiast są siłą twórczą, kreatywną, ale i niszczącą. Współtworzą materię żywą świata oraz implikują siłę duchową. Żywioły zaprezentowane w interdyscyplinarnym programie konferencji odsłoniły bogactwo postaw człowieka wobec wszechogarniającej potęgi majestatu Boga, którą objawiały siły niszczące, ale i tworzące nowe życie. W poetyckiej wyobraźni Dantego

¹ Konferencję zorganizowali: Urszula Małgorzata Mazurczak, Jowita Patyra, Małgorzata Żak, Dorota Seweryn, Arkadiusz Adamczuk, Seweryn Kuter. Cyfrową dokumentację fotograficzną konferencji wykonał Marcin Paluch, za co organizatorzy bardzo serdecznie dziękują.

siła żywiołów wypełniała zaświaty, cztery żywioły unaoczniano w teatrze barokowym, bywały wyrazem sił demonicznych, ale i piękna w literaturze.

Stała kondycja człowieka, aby rozpoznawać żywioły w ich biologicznym i botanicznym znaczeniu, jest domeną współczesnych badań przyrodniczych: ekologii, nauki o ziemi, leśnictwa itd. Ślady podobnych refleksji poszukuje się w odległych czasach dzięki nowoczesnym dziedzinom wiedzy, jaką jest architektura krajobrazu. Odślania się różnorakie umiejętności ujarzmiania i podporządkowania przez człowieka czterech żywiołów, aby w ich spójności komponować ogrody czy tereny uprawne.

Żywioły, przenikając życie biologiczne na ziemi i mistyczno-duchowe człowieka, wyzwalają potęgę wyobraźni i skłaniają zarazem do pokory i odczuwania nicości istnienia wobec Istoty. Uczą tego Biblia, teologia duchowości, filozofia, ale i sama rzeczywistość. Z pozornego jedynie oddalenia od tych dyscyplin wyłaniają się obrazy żywiołów przekazane w sztukach plastycznych: wyobrażenia potopu, ziemi, skał, minerałów, a także światła, które nie jest tylko spalającym ogniem. Szeroki horyzont, jaki zakreślają żywioły zarówno w sferze doświadczenia religijnego, estetycznego, jak i poznania świata i kosmosu, przenika stałe dążenie człowieka do pogłębiania swojej wiedzy. W takim też wzajemnym ubogacaniu się, dzięki prezentacji własnych dociekań badawczych, spotykają się zaproszeni badacze, tropiący tajemnice przyrody – siłę żywiołów.

Zrealizowanie konferencji stało się możliwe dzięki dofinansowaniu uzyskanemu w ramach grantu wewnętrznego Komitetu Badań Naukowych oraz sponsorowaniu przez Dyрекcję Lasów Państwowych, za co organizatorzy wyrażają szczególne wyrazy wdzięczności dyrektorowi doktorowi Markowi Kamoli. Redaktor Bogusławie Wójcikowskiej, która niestrudzenie redaguje serię „Obraz i...”, autorzy składają serdeczne podziękowanie.

Małgorzata Urszula Mazurczak